

קונטרס

טזר יזמא

ביאור צח וברור על

זמן בין השמשות

והמציאות הנראית בארץ ישראל

ברכות לראש משביר

להנדיב הנכבד צורבא מרבנן מוקיר רבנן ותלמידיהון

הרב אורי יהודה בנזינו שליט"א

אנטווערפן – בלגיה

נינו של הרב משה טולידנו ז"ל מייסד אב"ד במיקנס מרוקו

ויהי רצון שבזכות המצוה ישלח השי"ת ברכה

באסמיו והצלחה במעשה ידיו ונחת מיוצאי חלציו

הרוצה לקבל קונטרס זה במייל נא לשלוח מייל לכתובת

A9924488A@GMAIL.COM

להערות והארות נא לפנות לכתובת הנ"ל

התמונה שבדף השער צולמה 37 דק' לאחר השקיעה

הקדמה

עניין זמן בין השמשות עניין רחב הוא, וכבר התחברו עליו קונטרסים וספרים רבים. אולם כשעברנו על סוגיא זו, וראינו ששיטת רוב הראשונים והפוסקים שזמן צאת הכוכבים הוא כדי מהלך ארבע מיל אחר שקיעת החמה, כמו שנבאר בקונטרס זה. וגם בדקנו את המציאות, והנה גם היא מתאימה עם שיטה זו יותר מכל שיטה אחרת, כמו שנבאר בקונטרס זה. כאב ליבנו על ששיטה זו, שבמשך דורות רבים היה פשוט בקרב כל הפוסקים שזה עיקר הדין לחומרא ואף לקולא, נחשבת היום בקרב יראי ה', כאילו היא רק חומרא בעלמא.

[עד כדי כך, שיש שכשרוצים לקבל קבלה טובה בשמירת שבת, מקדימים לקבל שבת עוד לפני זמן הדלקת הנרות של הלוח שהוא קבלה טובה בעלמא, ולא עולה על דעתם שהרבה יותר חשוב לאחר זמן צאת השבת, כדי שלא לחלל שבת בזמן שלהרבה שיטות הוא שבת ממש].

ואחד מהסיבות שנעשה כך, הוא על ידי שאין כמעט תלמידי חכמים אף מבעלי הוראה, שבודקים את השיטות ואת המציאות, כמו שבודקים בכל סוגיות ההלכה, ואין נושאים עין למעלה לראות באמת עד מתי יש אור יום ומתי מחשיך. וגם אין יודעים היכן לבדוק את זה, כי במקום שיש הרבה אור חשמל, אי אפשר לראות כלל אם מאיר עדיין אור יום, וצריך לעמוד במקום קצת חשוך כמו על גג וכדומה.

והנה יראי ה' מחמירים הרבה חומרות, אף שאינם מעיקר הדין רק בגדר טוב להחמיר או בעל נפש יחמיר וכדומה, ואיך לא יחמירו בדבר זה בשבת החמורה לצאת ידי כל כך הרבה שיטות? אין זה כי אם מיעוט ידיעה מהו שיטת הראשונים והשולחן ערוך והפוסקים בהלכה זו.

ולכן ראינו לנכון לסכם בקצרה סוגיא זו, ואת המציאות, וגם הבאנו תמונות שצילמנו את האור והאדמימות שיש אחר הזמן המצוין בלוחות למוצאי שבת. וקראנו לקונטרס "טהר יומא", על שם הסוגיא הראשונה בש"ס בתחילת מסכת ברכות, העוסקת בדיון זה מתי נחשב לילה לדיני התורה, וכאשר יבואר בפרק ב'.

אנו תקווה, שעל ידי שתרבה הדעת בהלכה זו, שנוגע למצוות שמירת שבת החמורה, בזכות זה ישמרו ישראל שבתות כהלכתם [ובוודאי כשאנו נתחזק בזה, יתחזקו גם אחינו התועים, וישבו לשמור גם הם את השבת מבוא ועד צאתה], ומיד נגאלים במהרה בימינו, אמן.

פרק א. זמן בין השמשות

ידוע דעת ר"ת וסייעתו בעניין בין השמשות, הסוברים דשתי שקיעות הן: בתחילה מתכסה החמה מעינינו ושוקעת, והוא הנקרא תחילת השקיעה^א, ושוהה כדי שלשה מילין ורביע מיל^ב **ועדיין יום הוא**, ומאז והלאה מתחיל השקיעה השניה, שאז מתחיל להישקע האור לגמרי, והוא נקרא סוף השקיעה, ונמשך זמנה כדי שיעור מהלך שלשת רבעי מיל, שהוא אלף וחמש מאות אמה, והוא בין השמשות, ואחר כך יוצאין שלשה כוכבים בינונים שהם סימן ללילה^ג. ונמצא שלדעתו מתחילת השקיעה עד צאת הכוכבים הוא ארבעת מילין ולשון המשנה ברורה סימן רס"א ס"ק כ').

ורגילים העם לומר שזה אינו מתאים עם המציאות הנראית בא"י,

^א הוא הנקרא בלוחות שקיעת החמה.

^ב זמן הילוך מיל הוא 18 דקות [לפסק המחבר ביו"ד ס"ט ו'] ושלש מילין ורביע הם 58.5 דקות שאז יורדת השמש 13 מעלות תחת האופק.

^ג והוא כשהשמש יורדת 16.1 מעלות תחת האופק, ומשחיר לגמרי במערב.

ולכן אין חיוב להחמיר כן נלגבי מוצאי שבת ויום הכיפורים, ולחזור לקראת קריאת שמע של ערבית בזמנה, ולגבי תענית], ורק הרוצה לצאת גם שיטה זו מחמיר כן.

שהרי ללא טענה זו איך יעלה על הדעת להקל נגד כמעט כל הראשונים שפסקו כן, ומהם תוספות (ברכות ב: ד"ה דילמא, שבת ל"ה. ד"ה תרי, פסחים צ"ד: ד"ה רבי, זבחים נ"ו. ד"ה מנין, מנחות כ: ד"ה נפסל), והרמב"ן (בתורת האדם עניין אבלות ישנה, ועל התורה שמות י"ב ו'), והרשב"א (ברכות ב.), ובעל המאור (שם) והר"ן (שבת לד:), והריטב"א (שם), ותוס' רי"ד (שם), והמאירי (שם), ורבי משה קוזיס (שם), ושלטי הגיבורים (שם), ור' סעדיה גאון (הובא באבן עזרא שמות י"ב ו'), ותוס' שאנץ (פסחים צ"ד), וסמ"ג (עשין ל"ב), ובעל העיטור (חלק ב' שער ג' בהלכות מילה), והרא"ש (תענית י"ב, ובתוס' הרא"ש ברכות ב.), ורבינו ירוחם (נתיב י"ב), והאורחות חיים לר"א מלוניל (הלכות יוה"כ אות ג' בשם רב האי גאון), והמגיד משנה (הלכות שבת פ"ה ה"ד), והרא"ה (ברכות כ"ו), וספר המאורות בשם בעל השלמה (שבת ל"ד:), והוא שיטת רבינו גרשום מאור הגולה [שהיה תלמידו של רב האי גאון] כמו שכתב היראים (סימן רע"ד), וכן עוד הרבה ראשונים פוסקים בפירוש כרבינו תם.

וכן פוסק מרן המחבר בשו"ע (סי' רס"א סעיף ב'), וכן כתב רבינו הרמ"א (בד"מ הארוך שם), וכן פסק הלבוש (שם), והפרישה (שם, ובסימן רצ"ג), והמגן אברהם (בסימן של"א ס"ק ב' וכתב שם שכל גדולי הפוסקים סוברים כן), והב"ח (שם, ובתשובה סימן קנ"ד), והבית הלל (בגליון שולחן ערוך יו"ד סימן רס"ו), והתוספת שבת (סימן של"א סק"ט), והחיי אדם (בחכמת אדם כלל קמ"ט ס"ו), ודרך החיים (הלכות קבלת שבת סעיף א'), והיעב"ץ בסידורו (בהכנסת שבת), ורבינו עקיבא איגר (כעדות חתנו באיגרות סופרים עמ' 56, הובא בחידושי רע"א החדש במסכת פסחים דף צ"ד.), והאליה רבה (סימן של"א סק"ב), והתוספות שבת (רס"א ס"ק י"ב), והפרי חדש (בקונטרס דבי שמשא הנדפס בסוף

ספר מים חיים להפרי"ח, והחת"ס (בתשובות חלק או"ח סימן פ'), והפרי מגדים (סי' רל"ה א"א ס"ק ט'), והמחצית השקל (סימן רל"ה ס"ק ג') ועוד הרבה פוסקים.

ומה שכתב המחבר ביורה דעה סי' רס"ו ס"ט בשם העיטור, שבין השמשות הוא משתשקע החמה, ועל זה יש שסמכו להקל, כבר ביארו המגן אברהם (של"א ב') והבית הלל (ביורה דעה שם) שכוונתו לשקיעה שניה [וכן פירש שם הגר"א את דברי המחבר שכוונתו לשקיעה שניה]. ועל כרחך צריך לפרש כן, שהרי העיטור בעצמו שהוא מקור דברי המחבר, ממשיך באותו קטע שכוונתו לשקיעה שניה [וז"ל שם: משתשקע החמה לא ביאת שמשו הוא שאינו נראה ברקיע, דהא משתשקע עד צאה"כ ד' מילין וביהש"מ לא הוי אלא ג' חלקי מיל, אלא משתשקע החמה ביאת אורו הוא, עיי"ש].

ולא באנו כאן לדון בכל שיטה ושיטה מהראשונים כמאן סבירא ליה, כיון שרוב הראשונים והפוסקים שאנו הולכים בעקבותיהם תמיד, פסקו בפירוש כרבינו תם, וממילא אין נפ"מ להלכה, אם יש כמה ראשונים שחולקים עליהם. ויש כמה אחרונים שכתבו שאין שום חולק על רבינו תם מלבד היראים (הרדב"ז בתשובה אלף שני"ג [ובדפוסים אחרים ח"ד סי' רפ"ב], ומהר"י פראג"י סימן מ"ז).

[ובדעת הרמב"ם: אף שיש שכתבו שחולק על רבינו תם, מכל מקום הרבה אחרונים הוכיחו שסובר כרבינו תם, ומהם המנחת כהן (מאמר א' פ"ט), והתוספות יו"ט (דברי חמודות פ"ד ברכות אות כ"ה), ור' דוד ערמאה (מובא בקובץ מפרשים שבמהדורת שבתי פרנקל בהלכות קידוש החודש פ"ב), והרדב"ז הנ"ל, ומהר"י פראג"י הנ"ל, ור"מ באנעט (מגן אבות על מסכת שבת דף ל"ד). וכן משמעות המגיד משנה (שבת פ"ב ה"ה)¹. וכן נראה שלמד הבית יוסף (סי' רס"א) שלא הביא חולק על ר"ת].

¹ וכן כתבו ר' יהודה אשכנזי ברי' נתן הלוי על הלכות קידוש החודש. הגאון ר' אריה לייב עפשטיין אב"ד קעניגסבערג בעל ספר הפרדס בקונטרס הראיות הלכה אחרונה. שו"ת אור נעלם סי' ז'. וזרח השמש לר' שלום מלכה ר"י בית קל. שו"ת עמק הלכה סי' י"א. שו"ת ישמח לבב לר' יוסף שמעון חיים עובדיה או"ח סי' י' (מעתיק את דברי המהר"י פראג"י שהרמב"ם סבר כר"ת). זיו משנה לר' זאב וואלף טורבאוויטש בפירושו על הרמב"ם פ"ה הלכות שבת ה"ד. דברי חנה לר' חנה הלברשטאם אדמו"ר מקאלישיץ זצ"ל הי"ד בקונטרס שלו נהר פרת הנדפס בספר "דברי חנה".

פרק ב. מציאות האור שיש אחר השקיעה

דבר ברור הוא שכמו שבבוקר יש זמן עלות השחר [שנקרא האיר פני המזרח], והוא כדי הילוך ארבע מיל לפני שהשמש יוצא מעל האופק ונראה, ומאז מתחיל להאיר המזרח, מחמת שהשמש [מחמת קרבתה לאופק] מאירה את האטמוספירה [שהוא אויר עבה כענן שסביב העולם] והיא מחזירה אלינו אור, כמו שכתב הרמב"ם בפירוש המשניות ריש ברכות. כן אחר ששקעה השמש תחת האופק עדיין היא מאירה את האטמוספירה [כדי הילוך ארבע מילין] ומחזירה אלינו אור. ולכן אותו אור שיש במזרח בזמן ארבע מילין לפני הנץ, יש במערב עד משך זמן מקביל לזה אחר השקיעה. וכמו שהאור מוסיף והולך מעלות השחר עד הנץ החמה, כן נחלש והולך משקיעת החמה תחת האופק עד שיעור זמן זה [ששיעור הנשפים בבוקר ובערב שווים כמש"כ הגר"א בסי' רס"א]^ה.

ושיטת רבינו תם ורוב ראשונים והפוסקים, שכל זמן שמאיר אור זה הוא עדיין יום. כמו שבבוקר משעה שהשמש מאירה אור קלוש זה נחשב יום לכל דיני התורה [רק שחכמים גזרו לא לעשות לכתחילה מצוות התלויות ביום עד שתנץ החמה מחשש טעות כמבואר במשנה מגילה כ.], כן בסוף היום כל זמן שיש אור זה עדיין נחשב לאור יום. [אלא שבלילה יש זמן ספק שנחשב בין השמשות, כדי מהלך שלשת רבעי מיל קודם זמן זה, ומאז אין לעשות מצוות התלויות ביום מספק. ואין כאן המקום להביא הביאורים שנאמרו בזה].

ומעתה כשנרצה לבדוק המציאות בשעה מסוימת, אם יש אור

^ה וגם בזמן ארבע מילין לפני הנץ וארבע מילין אחר השקיעה אינו חושך לגמרי, שהרי בירושלמי (ברכות דף ד:) ובבראשית רבה (פרשה נ' אות י') מבואר שארבע מיל לפני עלות השחר מתחיל משהו אור כקרני חגבים, ונקרא איילת השחר עי"ש. וממילא גם אחרי ארבע מיל אחר השקיעה ממשיך אור זמן זה (ובזה יובן דעת עולא כפסחים צ"ד ע"א שסובר שעלות השחר הוא שעתיים לפני הנץ וצאת הכוכבים שעתיים אחר השקיעה). אלא שכדי לראות אור זה צריך להיות במקום חושך גמור שלא שייך במקומו.

במערב או לא, יש לבדוק במקום ובמצב שנראה אור במזרח בזמן עלות השחר, ומתנאי מקום זה שהאופק פתוח [בבוקר למזרח ובערב למערב], ושאין אור התאורה שמפריע לראות אור קלוש. [וצריך לדעת שמעט אור התאורה מפריע הרבה לראות אור היום, כמו שכל אחד יכול לנסות אם יהא בחדר חשוך כחצי שעה אחר השקיעה ויראה דרך החלון שבחוץ עדיין יש הרבה אור, וברגע שידליק אור בחדר מיד יראה לו שחושך מוחלט בחוץ].

והנה אנו בדקנו וראינו על גג שגבוה מתאורת הרחוב, וראינו שיש אור עד זמן רבינו תם [על אף שגם שם האור נראה פחות ממה שהוא במציאות במקום חשוך לגמרי, כיון שבכל אופן יש אור בעיר, וגם באופק מאיר ממקומות סמוכים, בכל זאת באופן זה אפשר לראות אור]. וגם צילמנו תמונות ומובאים בסוף הקונטרס.

ובגמרא ברכות דף ב: מבואר הפסוק שנאמר בדין הערב שמש "ובא השמש וטהר", היינו "טהר יומא" כלומר שיטהר הרקיע מן האור (כלשון הרמב"ם תרומות פ"ז ה"ב), ועד שיטהר האור לא נחשב לילה. ולפירוש התוספות (ד"ה דילמא) והגאונים (שמובא בבעל המאור שם), שאלת הגמרא שם אם נחשב הערב שמש מתחילת השקיעה או כשטהר אור היום, ופשטו בגמרא שרק כשיטהר האור נחשב לילה [והיינו ביאת אורו לגמרי. לשון רבינו יונה ד"ה מאמתי. ישמע חכם ויוסיף לקח לעיין בכל הראשונים בסוגיא זו ויראה נפלאות].

ואף לפירוש רש"י שמפרש שאלת הגמרא, אם קרבנות של מחוסר כפרה מעכבים לאכול בתרומה, מכל מקום מבואר שם שגמר היום הוא כשטהר יומא. וכן מפורש שם ברש"י ד"ה "ומאי וטהר טהר יומא. והכי קאמר קרא, לכשתשקע החמה ויפנה היום וטהר מן חללו של עולם ששקעה לגמרי דהיינו צאת הכוכבים, לפי שזמן שקיעת

אורה מהלך חמשה מילין כדאמרינן בפסחים ואחר יאכל מן הקדשים" עכ"ל [ובדפוסים המאוחרים נשמט דיבור זה ברש"י עם עוד שלשה דיבורים בסוף העמוד שם ונוסף בכל הדפוסים החדשים: וילנא, עוז והדר, וגשל, עיי"ש].

פרק ג. מציאות הכסיפו פני מזרח

המציאות בארץ ישראל, כפי שראינו בעינינו כמה פעמים בימים בהירים וברורים^י, שעד 60 דקות במעלות אחר השקיעה יש אדמימות במערב, ומעל האדמימות יש שטח בצבע לבן כחול. ואחר זמן זה אין אדמימות, ונשאר רק אור חיוור על האופק שהשמים שם אור בצבע אפור, ונחלש והולך עד שאחר 72 דקות במעלות^י, משחיר גם המערב. וצילמנו תמונות מזה והם מובאים בסוף הקונטרס^י.

ובגמרא (שבת לד:) מבואר, שלרבה אליבא דרבי יהודה בין השמשות הוא משתשקע החמה^י כל זמן שפני המזרח מאדימים, וגם כשהכסיף התחתון ולא הכסיף העליון, עד שהכסיף העליון והשוה לתחתון. ולרב יוסף אליבא דר' יהודה בין השמשות הוא משהכסיף התחתון עד שיכסיף גם העליון. ולר' יוסי בין השמשות הוא אחר שמסתיים בין השמשות דר' יהודה והוא כהרף עין. ומבואר שם שאביי רצה לבדוק

^י וממקום תצפית טובה, שלא היה אורות חשמל שמפריעים לראות.

^י כשהשמש ירדה 16.1 מעלות תחת האופק, והוא מקביל לזמן עלות השחר שהוא האיר פני המזרח בבוקר.

^ח ומציאות זו אינו חידוש שנתחדש עכשיו, שכבר כתב כן הפרי חדש שהיה רב בירושלים בקונטרס דבי שמשא שלו, וכן כתב מהר"י פראג'י שהיה במצרים [שהמציאות שם כמו בא"י]. והוא גם ידוע אצל כל העוסקים היום בזמני היום, כן כתבו הרב מאיר פוזן שליט"א בספרו אור מאיר (עמ' קפ"ז), והרב ידידיה מנת שליט"א בספרו זמני ההלכה למעשה, וכן בספר הזמנים בהלכה להרב חיים בניש שליט"א (ח"ב עמ' ת"ו). [וגם הגרי"מ טיקוצינסקי זצ"ל בספרו בין השמשות התייחס לזה, אלא שהוא כתב שצריך להסתכל במזרח גם למסקנת הגמ' וכפי' המהר"ם מלובלין שם, וכן כ' הגר"ח נאה בקצות השולחן סוף חלק ג', אלא שאנו זכינו לאור של תשובת הגאונים המקורית (בגנזי קדם ח"ה, מובא בסוף ספר הזמנים בהלכה של הרב בניש ח"ב), ושם מפורש שיש להסתכל למערב].

^ט היינו שקיעה שניה לשיטת רוב ראשונים ואחרונים.

מציאות זו במזרח, ואמר לו רבא שיש לבדוק במערב, ופירוש פני
מזרח מאדימים הוא האופק המערבי, עיי"ש בגמרא.

והנה ביאור הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון [שהוא התחלת בין
השמשות לרב יוסף], מבואר בתשובת הגאונים (הובא בגנזי קדם ח"ה, ומובא בסוף
ספר הזמנים בהלכה של הרב חיים בניש ח"ב), וכן הוא מפורש בירושלמי, שהוא
הסתלקות האדמימות. וזה לשון הירושלמי (ברכות ב:) "כל זמן שפני
מזרח מאדימים יום, הכסיפו בין השמשות, השחירו ונעשה עליון
שווה לתחתון לילה". ולרבה מתחיל בין השמשות שתות מיל [שהוא דקה
וחצי] לפני הסתלקות האדמימות כמבואר בגמרא [והלכה לחומרא כרבה
כמו שכתב בשו"ע יו"ד רס"ב ט"].

והנה הוא כמו המציאות הנראית, שעד שעה אחר תחילת השקיעה
יש אדמימות למטה סמוך לאופק, ומאז נשאר שם רק צבע אפור,
והוא הכסיף התחתון שהוא תחילת בין השמשות לרב יוסף, ולרבה
שהלכה כמותו מתחיל בין השמשות דקה וחצי לפני זה. ושעה וחומש
אחר תחילת השקיעה משחיר לגמרי, והוא הכסיף העליון שהוא וודאי
לילה [והוא זמן צאת הכוכבים].

**וכתב משנה ברורה בסימן רצ"ג (סק"ד), שגם לשיטת הגר"א, עד
שלא מסתלק כל האדמימות מכל כיפת הרקיע בצד המערבי, אסור
לעשות מלאכות במוצאי שבת. ומבואר כן בביאור הגר"א (יו"ד סי' רס"ב
סוף סק"ט), שבין השמשות לשיטתו הוא בין שקיעת עגולת השמש
לשקיעת אדמימותו.**

¹ והביאור למה נקרא הסתלקות האדמימות הכסיף תחתון, והסתלקות הלבנונית הכסיף העליון, כיון
שכל זמן ששניהם נמצאים אזי האדמימות למטה והלבנונית מעליו, וכששוקעים תחילה נכנס
האדמימות באופק השחור והכסיף התחתון האדום ונשאר הלבנונית על האופק, וכששוקע גם הוא
באופק השחור השחיר הכל.

פרק ד. מציאות הכוכבים

בגמרא שבת (דף לה:): "כוכב אחד יום, שנים בין השמשות, שלשה לילה. לא כוכבים גדולים הנראים ביום, ולא כוכבים קטנים שאין נראים אלא בלילה, אלא בינונים".

והנה המקשים על רבינו תם מהמציאות, לא הקשו שכבר החשיך היום לפני זמן רבינו תם, כיון שבזמנם לא היה תאורת חשמל, ולכן ראו בעיניהם שיש אור גדול זמן רב אחר תחילת השקיעה, ולא מחשיך עד מהלך ארבע מילין אחר השקיעה [וכן כתב הגר"א בסימן רס"א עיי"ש]. אלא הקשו ממציאות הכוכבים, שנראים הרבה כוכבים לפני שיעור מהלך ארבע מילין אחר השקיעה. והם החשיבו לכוכבים גדולים רק את הכוכבים הראשונים שרואים, ואת הבאים אחריהם החשיבו לבינונים, לכן כתבו שהמציאות אינו מתאים עם שיטת רבינו תם וסייעתו [והיום מחמת שאין רואים כמעט כוכבים אפי' באמצע הלילה מחמת שיש תאורה אין יודעים מקושיא זו. ומאידך כיון שיש תאורה ונראה שמחשיך מוקדם, נראה לבני אדם שמציאות האור אין מתאים עם שיטת רבינו תם וסייעו וכבר ביארנו בפרק ב' שאין זה נכון כלל].

אולם לכשנעמיק גם במציאות הכוכבים, נראה שדברי הראשונים כזוהר הרקיע מזהירים. שהרי כתבו כל החוקרים הקדמונים וגם חוקרי זמנינו, שבלילה רואים [במקום חושך גמור] כשלשת אלפים כוכבים ויותר, ומתוכם רואים בזמן צאת הכוכבים של רבינו תם בין שש מאות לאלף כוכבים, והשאר יוצאים רק מזמן רבינו תם ואילך. ממילא כשנגדיר כוכבים גדולים ובינונים וקטנים כמו שמגדירים אותם בשאר דיני התורה שתמיד הממוצע נחשב בינוני^{יא}, וממילא גם

^{יא} כשיעורי מידות אצבע ואמה וכזית שכתוב בהם שמודדים בבינוני.

כאן נחשב את המאות כוכבים שרואים לפני זמן רבינו תם לגדולים, ואת הכוכבים שמתחילים לראות בזמן רבינו תם לבינונים, ואת הנראים אחריהם לקטנים [ובפוסקים משמע שאין הקטנים יוצאים זמן רב אחר הבינונים, שהרי לגבי דינים דאורייתא צריך להמתין על הקטנים].

וביתר ביאור ופירוט: הכוכבים הנראים בלילה בעין רגילה, חלקו הבקיאים על פי מספרים, הכוכבים הגדולים ביותר הם עד מספר 1 מהם יש כ-20 כוכבים, דרגה ב' הם מספר 2 [דהיינו בין 1 ל-2] מהם יש 50 כוכבים, דרגה ג' מספר 3 [דהיינו בין 2 ל-3] מהם יש 150 כוכבים, דרגה ד' מספר 4 מהם יש 600 כוכבים, דרגה ה' מספר 5 מהם יש 1500 כוכבים, דרגה ו' מספר 6 מהם יש 3000 כוכבים. [ויש עוד דרגות, אלא שאין נראים בעין רגילה אף בחושך מוחלט רק ע"י משקפות מיוחדות].

וכתב הרי"א קאמלהאר בספרו "התלמוד ומדעי התבל" (ש"ג ענף י) ומביאו בספר אורות חיים להרב חיים דרוק (עמ' מ"ו במהדורת תשט"ז) שכשהשמש תחת האופק 16.1 מעלות מתחילים לראות דרגה 5 של הכוכבים, דהיינו שלפני זמן רבינו תם רואים רק את ה-800 כוכבים של דרגות 1 עד 4. הרי שרוב הכוכבים נראים רק אחר זמן רבינו תם.

ממילא אף שיש כמה מאות כוכבים לפני זמן רבינו תם (והם גדולים יחסית), ולכן נראה השמים מלא כוכבים, עדיין רובא דרובא של הכוכבים שנראים בעומק הלילה לא יצאו.

והנה כל המקשים על רבינו תם מהמציאות הכוכבים, סברו שכוכבים בינונים הם אלו שרואים אחר כוכבי לכת (-שחמשת הכוכבים הראשונים ממש הם הגדולים הנראים ביום ושאחריהם בינונים).

אולם אין כל דוחק לומר שחישוב הבינונים הוא כך, שניקח את כל הכוכבים הנראים ונחלקם, כשליש גדולים [הנראים ביום אחר עלות השחר], ושליש קטנים, ושליש האמצעיים הם הבינונים, והם אלו שרואים באמת בזמן רבינו תם.

[להרחבת עניין זה עיין בספר הנפלא הזמנים בהלכה של הרב חיים בניש חלק ב' עמ' תפ"ו].

ואף שבביאור הגר"א סימן רס"א, והרב בעל התניא בסדר הכנסת שבת, כתבו שבכדי הילוך ארבעה מיל אחר תחילת השקיעה, הוא זמן יציאת כל הכוכבים. הוא רק לשיטתם שסוברים שמיל הוא 22.5 או 24 דקות, וממילא ארבע מילין הוא 90 או 96 דקות, שאז באמת נראים כבר כמעט כל הכוכבים, שהיא חושך כמעט כבאמצע הלילה [ולא לגמרי כדלעיל פרק ב' הערה ד']. אבל בזמן 72 דקות, שהוא שיעור ארבעה מיל לשאר הפוסקים, עדין אינו חושך כבאמצע הלילה, ועדיין לא רואים את הכוכבים הקטנים.

וכבר מבואר בתוספות (שבת לה. ד"ה תרי) וכן בביאור הגר"א בסי' רס"א שאין אנו בקיאים בכוכבים, ולכן נתנו לנו חז"ל סימני הכסוף.

ויש עוד תירוץ בענין הכוכבים לשיטת רבינו תם, על פי מה שכתב רבי יהודה החסיד והביאו ראבי"ה במסכת שבת (סי' קצ"ט), ושלטי הגבורים שבמרדכי (פ"ב דשבת אות ו'), וכן כתב הגינת ורדים, שהשלשה כוכבים הבינונים שהם סימן לילה צריכים להיות במערב במקום שקיעת השמש, ובמערב שלשה כוכבים נראים רק אחר ארבעה מיל (במעלות) שנגמר לשקוע שם עמוד האור האחרון. והסברא בזה שהרי שם נשאר עמוד אור אחרון אחר שהחשיך שאר הרקיע, והכוכבים צריכים להיות סימן לסילוק עמוד אור אחרון זה.

ועל כל פנים רוב הראשונים שכתבו שיציאת הכוכבים הוא ארבע מילין אחר השקיעה, וודאי ראו המציאות [שבזמנם לא היה תאורת חשמל שגורמת שלא יראו כוכבים], ועל כרחך שפירשוהו כמו שכתבנו^{יב}.

^{יב} והגע בעצמך הרי רבינו תם והרמב"ן והרשב"א היו להם ישיבות גדולות, ואיך לא הקשו להם תלמידיהם, רבותינו הרי כל אחד רואה שיש הרבה כוכבים זמן רב לפני הזמן שאתם אומרים שהוא צאת הכוכבים, ואיך תאמרו שהוא וודאי יום? וגם הם בעצמם בוודאי ראו את המציאות הפשוטה הזאת? אלא מוכרחים לומר שהיה ברור להם שהכוכבים שרואים לפני ד' מיל הם הגדולים הנראים ביום [שהרי נראים אחר עלות השחר שהוא יום] והבינונים הם אלו שרואים ד' מיל אחר השקיעה, ואיך נקשה אנחנו שלא ידעו מציאות פשוטה כזאת.

ואין לומר שהראשונים כיון שישבו במקומות יותר צפוניות מארץ ישראל, ושם נראים כוכבים יותר מאוחר מבארץ ישראל, לכן כתבו שאז הוא זמן יציאת הכוכבים, שהרי הרמב"ן והרשב"א והריטב"א והר"ן שהיו בספרד [שאינו הרבה יותר צפון מארץ ישראל, וההבדל ביניהם בזמן החשכה אינו רב], כתבו גם הם שזמן צאת הכוכבים הוא ארבע מילין אחר השקיעה. ואף רבינו תם ורש"י והרי"ד שהיו בצרפת [שהוא יותר צפוני], הרי הם כתבו שזמן צאת הכוכבים הוא חמש מילין אחר השקיעה, שהוא לכל הפחות שעה וחצי, והנה בעירו של רבינו תם בניסן ותשרי 93 דקות אחר השקיעה, הוא אותו דרגת החושך שיש בארץ ישראל בזמן 72 דקות אחר השקיעה (כ"כ בספר הזמנים בהלכה של הרב חיים בייש), נמצא שהזמן שכתב מתאים בכל אופן עם הזמן של 72 דקות בארץ ישראל.

פרק ה. בענין שקיעה שניה לשיטת ר"ת

בתשובות מהר"ם אלשקר (סימן צ"ו) משמע שהוקשה לו בשיטת רבינו תם, שלדברי חכמי אומות העולם, שהחמה בלילה מהלכת תחת הארץ, ולא עולה אחורי הרקיע, לא שייך כלל שקיעה שניה, שהרי רבינו תם כתב שעד שקיעה שניה חמה נכנסת בעובי הרקיע, ומשקיעה שניה עד צאת הכוכבים חמה עומדת נגד חלונה, ואחר כך נכנסת אחורי רקיע.

אולם בתשובת הרדב"ז (ח"ד סי' רפ"ב) כתב שהראשונים ידעו שהמציאות שחמה מהלכת תחת הארץ בלילה, ואפילו הכי פסקו

כרבינו תם, ואין זה סתירה.

ובביאור מציאות שקיעה שניה כתבו המנחת כהן (מ"א פ"י) ופרי חדש (בקונטרס דבי שמי ד"ה והדעה הרביעית) שכיוון שהגמרא (שבת לד:) הוא דברי רבי יהודה, והוא סבר שהחמה בלילה אחורי הרקיע, לכן קראו שקיעה, ולדידן הוא שם מושאל לשלשת רבעי מיל לפני צאת הכוכבים.

וחידושי רבי משה קוזיס (שבת לד:) ומגן אבות (לר"מ בנעט, סוגיית בין השמשות) כתבו, שעד השקיעה השניה יש אור בכל הרקיע ולכן הוא וודאי יום, ואחר כך נשאר רק קצת אור בצד מערב [ומתמעט והולך עד שנעלם בזמן צאת הכוכבים], וזה נקרא שקיעה [וכן כתב המשנה ברורה רס"א סק"כ שהעתקנו בפרק א' ובביה"ל שם].

ועוד אפשר לפרש, שעד שקיעה שניה האור במערב בהיר, ומאז הוא אור קלוש. ואת זה ראיתי כמה פעמים, שעד זמן שקיעה שניה שהוא כשהשמש ירדה 13 מעלות (כ-58 דקות בניסן ותשרי) אחר שקיעה ראשונה, יש אור בהיר במערב. וכן משמע בתשובת הגאונים^י, שהגדירו את תחילת בין השמשות לרבה "שהחמה שוקעת ואין נראית אפילו על ראשי דקלים" דהיינו שאז החמה כבר אינה מאירה חזק באופק המערבי שהיה שם דקלים בזמנם בבבל, ומאז יש שם רק אור קלוש^י.

וכעין זה כתב בתוספות רי"ד (שבת לד:), ששיטת רבינו תם הוא גם

^י אם נלמד בדבריהם שסוברים כשיטת רבינו תם, עיין לקמן בפרק ו'.
^י וזה אינו שימשא בריש דיקלא (שבת לה:) שהוא זמן מה קודם תחילת השקיעה.

לחכמי אומות העולם [שאמרו שהחמה מהלכת בלילה תחת הארץ], ושקיעה שניה הוא שקיעת אור החמה.

[הערה: רבים טוענים לומר, שכל מי שסותם לכתוב שקיעת החמה, כוונתו בוודאי לשקיעה ראשונה. ומלבד שאין שום ראייה לזה, שהרי הגמרא קראה לשקיעה שניה שקיעת החמה סתם, יתר על כן רואים בכמה ראשונים, שסותמים במקום אחד שקיעת החמה, ובמקום אחר מפורש שסוברים כר"ת. כגון הרא"ש שבשבת פ"ב סימן כ"ג סתם, ובתענית פ"א סי' י"ב פירש כר"ת. וכן הסמ"ג שבל"ת רנ"ז גבי תרומה סתם, ובעשין ל"ב גבי יוה"כ פירש כר"ת, וכן רבים. רואים שבדורותם כשכתבו סתם שקיעה נתכוונו לשקיעה שניה. (ובזה תבין את דברי הב"י יו"ד סי' קצ"ו ס"א עיי"ש)]

פרק ו. בעניין שיטת הגאונים

בשו"ת מהר"ם אלשקר (סימן צ"ו) כתב ששיטת רב האי גאון ורב שרירא גאון בתשובתם (הובא כל לשון התשובה בסוף ספר הזמנים בהלכה של הרב חיים בניש) שבשקיעה ראשונה מתחיל בין השמשות.

אולם כמה ראשונים כתבו ששיטת הגאונים הנ"ל כרבינו תם, והם הרשב"א (ברכות ב: ד"ה רבי חנינא) ותוס' הרא"ש (שם) כתבו ששיטת רב האי גאון כר"ת.

וכן כתב הארחות חיים להר"א מלוניל בהלכות יוה"כ (אות ג') בשם רב האי גאון, שזמן שאפשר לקבל תוספת שבת הוא מתחילת השקיעה

עד זמן בין השמשות, שהוא שלושה מילין ורביע אחר כך (כמו שכתב המחבר בשולחן ערוך).

וכן כתבו הרשב"א ובעל המאור בריש ברכות (ד"ה וממאי) בשיטת הגאונים בכללות שסוברים כר"ת.

וכן כתב האבן עזרא בפרשת בא (פ' י"ב פסוק ו') בשם רב סעדיה גאון כר"ת.

ובאמת כן מוכח כשנשווה מה שכתבו בתשובת הגאונים שבידינו למציאות הנראית, שהרי כתבו שצריך לבדוק שיעורי הכסיף במערב, וכתבו כמה פעמים בדבריהם שהכסיף התחתון ולא העליון הוא כשנסתלק האדמימות לגמרי^{טו}. וקראוהו נשתנה האור כיוון שלא השחיר רק נשתנה הצבע מאדום לאפור, והכסיף העליון פירשו שם שהשחיר לגמרי וקראוהו הכסיף לחשוד.

[אגב: כשמעיינים בתשובת מהר"ם אלשקר הנ"ל במסקנתו, רואים שלא היה לו צד להקל נגד דעת רבינו תם, רק השאלה היה אם להחמיר מתחילת השקיעה, שהרי אחר שפסק על תינוק שנולד ערב שבת בין שקיעת החמה לצאת הכוכבים שמלין אותו ביום ראשון. תמה על השואל שלא פירש לו אם נולד סמוך לשקיעת החמה, או סמוך לצאת הכוכבים שאז גם לשיטת רבינו תם הוא בין השמשות, הרי שכל הנידון היה בין שקיעת החמה לתחילת בין השמשות דרבינו תם. וכן רואים מלשון השאלה בתשובת הרדב"ז (בתשובה אלף שני"ג [ובדפוסים אחרים ח"ד סי' רפ"ב]) שנשאל באותו מעשה שנשאל ר"מ אלשקר אם להחמיר נגד ר"ת (והוא חולק שם על מהר"ם אלשקר)].

^{טו} וכבר ביארנו בפרק ג' שהאדמימות מסתלקת רק כשעה אחר תחילת השקיעה ועיין לקמן בתמונות.

פרק ז. סיכום הדברים

היוצא לנו: שמציאות הדברים בארץ ישראל הוא כשיטת רבינו

תם [בין מציאות האור שהשמש מאירה עד זמן זה, ובין מציאות האדמימות שיש במערב עד זמן בין השמשות של שיטת רבינו תם, ובין מציאות הכוכבים שרובא דרובא של הכוכבים אין רואים אלא אחר זמן רבינו תם], **וכן השולחן ערוך והפרי חדש שהיו בארץ ישראל פסקו כרבינו תם**. ואילו שמרו ישראל שתי שבתות כהלכתם מיד נגאלים [ובפרט יום הכיפורים דאיתא בירושלמי שמכפר בסופו, ותעניות אף שהם דרבנן].

וכבר כתב רבינו יונה בריש ברכות דף א: ד"ה והא וז"ל "וזהו עיקר היראה ליזהר מהספיקות ושלא לעשות המצוות על דרך ההרגל שעונש הספק יותר מהוודאי".

וכן כתב הר"ן בתשובה להריב"ש [והוא בתשובת ריב"ש סי' ש"צ והביאו ב"י או"ח סי' תר"צ סי"ג] וז"ל "רואה אני דבריו טובים ונכוחים שאפילו בעסקי העולם כל משכיל בוחר לנפשו הדרך היות בטוח ומשומר מכל נזק ומכשול ואפילו באפשר רחוק, על אחת כמה וכמה שיש לנו לעשות כן בדרכי התורה והמצוות שהם כבשוננו של עולם".

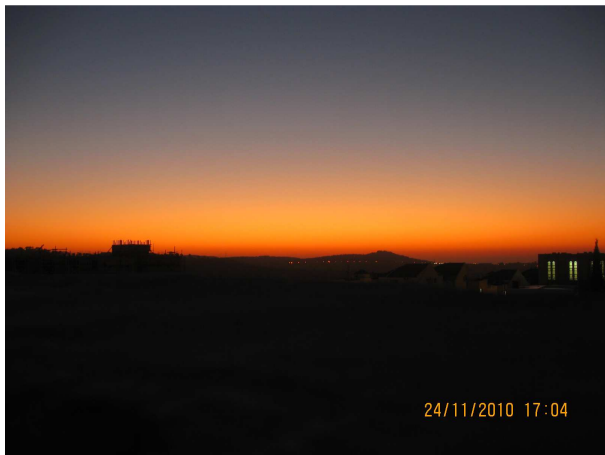
התמונות בפיתוח פוטו יוצאות הרבה יותר ברורות ואיכותיות

אך בדפוס קשה להדפיסם באיכות גבוהה.

ניתן [ומומלץ] להשיג את התמונות במייל A9924488A@GMAIL.COM

32 דקי לאחר השקיעה

27 דקי לאחר השקיעה

42 דקי לאחר השקיעה

37 דקי לאחר השקיעה (והוא זמן מוצאי שבת שבלוחות)

52 דקי לאחר השקיעה

47 דקי לאחר השקיעה

כל זמן שאדמימותה נראית על פני מערב יום הוא (מלשון תשובות הגאונים)

